

David Gaunt

Människans villkor: replik till Sune Åkerman om ett ekologiskt synsätt

I Scandia 1978:1 har Sune Åkerman givit sina synpunkter på historisk forskning med ett ekologiskt perspektiv. Hans argument inlindas i en lång artikel som delvis är en litteraturöversikt och delvis en detaljkritik. Hans bedömningar skiftar från förhoppningsfullt positiva, till skeptiska, till att slutligen bli helt avvisande. Forskningen drivs framåt av att vara ständigt ifrågasatt. Men eftersom Åkermans diskussionsinlägg bygger på många missförstånd, vill jag här göra några tillrättalägganden huvudsakligen för att reda ut skillnaden mellan ett geografiskt och ett ekologiskt angreppssätt i historieforskningen.

Sune Åkermans geografiska utgångspunkter

Sune Åkerman har tagit på sig två uppgifter i sin artikel »Människor och miljöer»: den ena är att ge en bred översikt över begreppet ekotyp i humanistisk och samhällsvetenskaplig forskning; den andra är att se hur detta begrepp samt det därtill avhängiga forskningsperspektivet har använts i några svenska arbeten.

Åkerman påpekar samhällets stigande intresse av att sätta mänskliga handlingar i samband med dess påverkan på den fysiska miljön. Han menar att detta intresse sammanfaller med forskningstraditionen inom kulturgeografi och socialantropologi, vilket betyder att vi för närvarande har en öppenhet för ekologiska förklaringar av mänskliga handlingar. Därtill redovisar han Gerd Enequists tankar om bygdebegreppet samt alltför kort Börje Hanssens arbeten om Österlen.

Det är först när han kommer in på socialantropologen Eric Wolfs arbete som Åkerman behandlar begreppet ekotyp. Wolf menar att en ekotyp är ett system för energiöverföring och exemplifierar sin definition sålunda:¹

Bönderna använder i första hand organiska energikällor i sin omgivning, t ex ved. Dessutom kan de med enkla uppfinningar också pumpa upp vatten för att bevattna åkrarna och utnyttja vinden för att ge kraft åt den kvarn som mal deras säd. Bondebefolkningens ekologiska anpassning består således i en uppsättning födoöverfö-

ringar och en uppsättning anordningar som används att tvinga oorganiska energikällor till en insats i produktionsprocessen. Tillsammans utgör dessa två uppsättningar ett system för överföring av energi från omgivningen till människan. Ett sådant system kallar vi en ekotyp.

Wolf indelar sedan alla historiskt och antropologiskt kända bondesamhällen i ett fåtal olika ekotyper. Det är således en mycket grov tillämpning som inte tar upp – och förvisso i en kort introduktionsbok inte kan ta upp – detaljer och kvalificerade resonemang. Åkerman är ändå relativt uppskattande, för han visar hur Wolfs tankar leder till spännande slutsatser om mentalitetsskillnader mellan folk med olika resurstillgångar.

Men här slutar hans översikt över olika ekologiska synsätt för att genast kommentera etnologen Orvar Löfgrens forskning om de obesuttna på landsbygden.

Detta är en otillräcklig inledning till den följande granskningen. Den har inte gett en nödvändig bakgrund till det kulturekologiska synsättet, hur det används inom internationell forskning och vad de forskningsobjekt som studeras med dess hjälp består i. Jag återkommer till detta. Istället får vi – genom sammanblandningen av Enequist och Wolf – uppfattningen att det rör sig om bönder och deras användning av resurser i den fysiska miljön. Detta förstärks av att Åkerman ständigt omnämner de världsdelar som de wolfska ekotyperna anses gälla.

Denna geografiska fixering kommer tydligast fram i ett längre avsnitt »en ekotyp växer fram» (s 128–30). Med utgångspunkt i Gunnar Bodvalls avhandling *Bodland i Norra Hälsingland* visar Åkerman hur utmarkernas användning långsamt förändras sedan medeltiden. Till slut övergår man där från att använda utmarkerna för säsongmässig bosättning typ fåbodvall till permanent bosättning. Sålunda måste det – fast det ingenstans sägs klart – vara Åkermans mening att det är själva bebyggelsen som är ekotypen.

Sune Åkerman hävdar att en ekotyp liknar geografernas begrepp bygd och kan avgränsas på en karta på kulturgeografernas vanliga vis. Detta är hans första grundläggande missförstånd och det leder honom i diskussionen av aktuell forskning in i synpunkter på att forskarna inte har typologiserat landskapet på ett korrekt sätt. Dessa forskare har istället använt begreppet ekotyp som hushållets anpassning till sociala och fysiska förhållanden.

Denna skillnad i uppfattning leder också till att hans kommentarer blir missriktade. Åkerman har konstruerat en åsikt om ekotyp som är hans egen. Därför är det inte förvånande när han finner att många studier inte ger svar på hans frågor.

Den folkloristiska ekotypen

Jag skall här försöka ge en mer fullständig översikt över användningen av ekologiska perspektiv i etnologiska, geografiska och historiska arbeten. Den blir ingalunda heltäckande för litteraturen är mycket stor.

Inom Sverige var förmodligen folkloristen Carl Wilhelm von Sydow den första att använda ekotyp.² Han lånade då ordet från botanikerna för att förklara hur olika sägner har förändrats så att de passar in i den rådande lokalmiljön. I sin lärobok *Människan som kulturvarelse* (1976) definierar Nils-Arvid Bringeus ekotypen som en »lokal variant tillkommen genom anpassning till omgivningen» (s 177).

Vi vet alla att växter av samma art varierar i olika fysiska omgivningar. Det finns i varje art ett arvsanlag som kallas *genotypen*. Men det är sällan som alla gener kan utvecklas lika mycket. Beroende på klimat, jordmån, annan växtlighet och mycket, mycket mera blir en blomma en blandning av vad den *kunde ha blivit och vad miljön tillåter*. Den blir en *fenotyp* eller såsom i äldre språkbruk *ekotyp*. På ett liknande sätt kan man se att sägner om t ex skogsrädet eller varulven har fått en viss variation just när de har berättats i olika miljöer.³

Den kulturekologiska forskningen inom socialantropologin

Inom folkloristiken har von Sydows definition fortsatt att användas medan inom socialantropologin begreppet ekotyp har fått stå för hur en folkgrupp använder delar – nischer – av sin omgivning. Alla människors och djurs sammantagna användning av alla resurser kallas ekosystemet (naturens kretslopp).

Ekotyp får inte sammanblandas med ekosystem såsom Åkerman gör på sidan 124. Begreppet ekosystem kom in i samhällsvetenskaperna i stor skala först efter andra världskriget. Ordet myntades 1935 av biologen A G Tansley som täckningstermen för naturens »fysiska system». Tanken utvecklade sig till att gälla alla samband mellan organismer inom en miljö.⁴

Som bekant utvecklade Norbert Wiener och andra informationsforskare en ny vetenskap – cybernetik – under 1940-talet. Detta var en vetenskap som försökte sammanfatta all aktivitet såsom ett kommunikationssystem med input, output, feedback osv. Associerade med Wiener var några antropologer bl a Margaret Mead. Relativt fort spred sig detta systemanalytiska synsätt till hela den antropologiska vetenskapen och förde in ekosystem i deras begreppsapparat.⁵

Socialantropologer har sedan länge varit intresserade av samspelet mellan människans kultur och hennes omedelbara omgivning. Jag skall här redovisa den kronologiska utvecklingen mycket kortfattat.

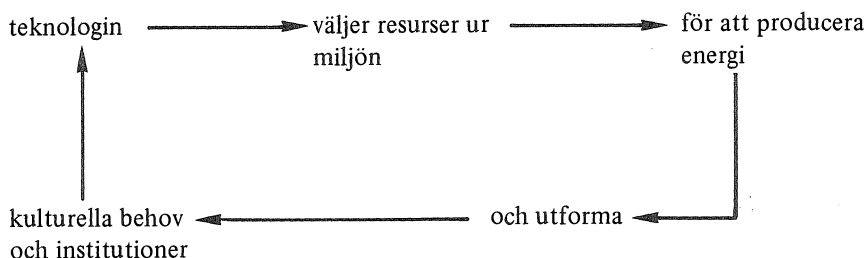
1) *antropogeografi*: detta perspektiv påstår att miljömässiga faktorer formar kulturen. Detta är en mycket gammal åsikt och kan ledas åtminstone tillbaka till Jean Bodin och klimatläran. Men den förekom såväl under 1800-talet (Friedrich Ratzel) som under detta sekel (Charles Huntington). Den var i hög grad deterministisk.⁶

2) *possibilism*: detta perspektiv förutsätter att varje folk existerar inom en miljö och att människor väljer olika näringssätt från mängden resurser för att utveckla ett särskilt överlevnads sätt. Kulturen existerar från början men begränsas av omgivningens villkor – som möjliggör eller förhindrar olika livsstilar. Urvalet av resurser är det vä-

sentliga momentet här. Detta perspektiv knyts främst till Franz Boas och Alfred Kroeber.⁷ Centralbegreppet är »cultural area» dvs ett område där gemensamma meteorologiska, geologiska, botaniska och andra naturliga faktorer leder till en gemensam materiell kultur: samma husdjur och boskap, integrerad utbyteshandel, transportsystem, lika redskap m m. Kroeber presenterar sina studier i atlas-form.

3) *kulturrekologi*: perspektivet innebär att en given kulturell eller social faktor som inte har med produktionssätt att göra kan förklaras av samma samhälles tekniska och ekonomiska system. Produktionssättet både förklarar och påverkar den andliga kulturen hos ett folk. Detta synsätt knyts mest till forskaren Julian Steward.⁸ Eftersom ett samhälles tekniska nivå och ekonomiska system i hög grad är sammanbunden med de naturtillgångar som finns på plats ser Steward en kausal relation mellan natur och kultur.

4) *kulturella ekosystem*: perspektivet är ett komplicerat synsätt och förhållandena ser ut så här:

Alla aspekter är relaterade till varandra. Man kan se en klar påverkan från Wieners cybernetiska *general systems approach*. Dessutom finns det inget behov att leta efter orsaker eftersom allt påverkar direkt eller indirekt allt annat. Det finns ytterligare en variant av *ekosystemiskt* synsätt; den kallas *adaptive dynamism* och består av samma komponenter som ovan. Skillnaden består i att det är inget slutet system utan räknar med impulser som kan komma utifrån det lokala ekosystemet.⁹

Steward var i hög grad intresserad av att typologisera kulturer. Han ville se om liknande anpassningar ägde rum i liknande miljöer. »Cultural types . . . must be conceived as constellations of core features which arise out of environmental adaptations and which represent similar levels of integration.»¹⁰ Forskare i det ekosystemiska synsättet, å andra sidan, är inte lika intresserade av typerna för sig, utan snarare i själva processen genom vilken olika kulturella typer utformas.

Ekosystem och antropogeografi

Dessa synsätt har presenterats i kronologisk ordning och varje perspektiv bygger på det föregående. Det förefaller som Sune Åkerman mest tänker på Kroebers typ av forskning när han diskuterar det ekologiska perspektivet. För detta talar hans upprepade krav på kartografisk presentation, på klara avgränsningar mellan olika kulturerformer, på en definition av bygdebegreppet, på att isolera humanekologiska zoner från varandra.

Enligt min mening besitter Åkerman en föråldrad syn på vad kulturekologi handlar om. Löfgren och jag har försökt tillämpa ett mera ekosystemiskt perspektiv i vår forskning. Därför blir Åkermans kritik missriktad.

Och därför vore det också angeläget att se varför den ekologiska possibilismen måste överges under 1950-talet. Detta kan exemplifieras genom den norske antropologen Fredrik Barths studier av etniska grupper i Pakistan. Jag vill här citera inledningen till en av hans artiklar:¹¹

The importance of ecologic factors for the form and distribution of cultures has usually been analyzed by means of a culture area concept. This concept has been developed with reference to the aboriginal cultures of North America (Kroeber 1939). Attempts at delimiting culture areas in Asia by similar procedures have proved extremely difficult since the distribution of cultural types, ethnic groups, and natural areas rarely coincide. Coon speaks of Middle Eastern society as being built on a mosaic principle – many ethnic groups with radically different cultures coexist in symbiotic relations of variable intimacy. Referring to a similar structure, Furnivall describes the Netherlands Indies as a plural society. The common characteristic in these two cases is the combination of ethnic segmentation and economic interdependence. Thus the »environment» of any one ethnic group is not only defined by natural conditions, but also by the presence and activities of the other ethnic groups on which it depends. Each group exploits only a section of the total environment, and leaves large parts of it open for other groups to exploit.

I alla samhällen som är mer komplicerade än de nordamerikanska indianernas är blandningen av kulturer så stor att entydiga geografiska avgränsningar är omöjliga. Om man eftersträvar att isolera kulturer ifrån varandra, kommer man dessutom att helt negligera att folkgrupperna ofta är beroende av varandra, Barth rekommenderar att slopa Kroebers intresse för geografisk avgränsning för en mer systematisk studie av just de ekologiska förhållandena. Och han inför – kanske för första gången – begreppet nisch – den plats en folkgrupp har i den totala miljön och dess förhållanden till medtävlade grupper i samma miljö.

Med Barths perspektiv i minnet är det lätt att förstå Orvar Löfgrens arbeten om relationerna mellan bönder och fiskare på den svenska västkusten. De existerar tillsammans inom samma område fastän de har olika materiella och kulturella villkor. De är beroende av varandra för att överleva. Deras olika kulturer har formats just genom deras skilda utnyttjande av resurser inom en och samma omgivning.

Åkerman finner Löfgrens analys »lite förbryllande» (s 123) därför att han inte har avgränsat de två yrkesgrupperna geografiskt. Men det fina är just att de inte går att isolera utan ingår i samma system. Åkermans önskan om geografisk isolering av kulturer hindrar honom från att se poängen i en ekosystemisk analys av ett stratifierat samhälle.

Svenska ekotyper

Tyvärr utgår inte Åkermans diskussion från de definitioner av begreppet ekotyp som Löfgren och jag har använt.

Orvar Löfgren säger så här i artikeln »Family and Household among Scandinavian Peasants»¹²: Ecotypes are here defined as different patterns of ecological adaptation and household economy under the same macroeconomic framework or system of production.» Ekotypen är alltså ett sätt att handskas med ekonomin i samverkan med de naturresurser som finns tillgängliga i omgivningen. Sålunda skulle hushållet inom ett och samma område kunna vara rätt olika beroende på deras ekonomi – dvs antalet ekotyper kunde vara obegränsade.

Vidare har Löfgren i en senare uppsats t o m tagit avstånd ifrån Wolfs ekotypbegrepp:¹³

(Wolf's) ecotypes have an agrarian focus which does not correspond very well to the complex adaptations of most Scandinavian peasants, who often can be classified as »jacks-of-all-trades» rather than as farmers. Furthermore, an ecotyp classification for preindustrial Scandinavia would have to be more strongly related to the changing macro-economic framework in which peasant ecotypes are found.

Därför behövs en bredare definition av ekotyp och forskningen koncentreras i Barths anda på de olika sätt ekonomiska nischer kombineras i hushållets konsumtion och produktion.

Även jag har en ekotypdefinition som skiljer sig från Wolfs:¹⁴

a system for transferring energy, natural resources and services within the household Vital elements of the system are the natural resources utilized, the manner in which they are used, the intensity and rhythm of the work load over the year, the labor force requirements, and the utilization and recruitment of manpower within the household.

Jag använder alltså ekotypen som ett medel för att klassificera olika hushållsstrukturer.

Om Åkerman hade diskuterat dessa definitioner av ekotyp (som används i aktuell svensk kulturhistorisk forskning) skulle hans kommentarer ha fått en annorlunda karaktär. Istället för att diskutera t ex var man skall dra en hypotetisk gräns mellan slättbygden och skogsbygden i Västmanland, skulle han ha diskuterat hur hushållen var organiserade i olika delar av Sverige och förutsättningarna därför.

Min främsta forskningshypotes har varit »att olika demografiska mönster framträder ur den lokala miljön i form av ekologiska, ekonomiska och sociala ramar för individens agerande». ¹⁵ Jag har därför försökt beskriva hushållens anpassning till sin totala omgivning. Åkerman missar denna koppling mellan hushåll och miljö och koncentrerar sig enbart på miljöbeskrivningen.

Källor för ekotypbestämning

Efter denna principiella diskussion ska jag gå in på några av Åkermans invändningar ur metodologisk synvinkel. Mina artiklar om familje- och hushållsstruktur baseras på folk födda på 1600-talet i olika mellansvenska socknar. Jag har försökt arbeta parallellt med både demografiska och socioekonomiska källor för att fördjupa kunskapen om hur näringsmässiga förhållanden påverkar befolkningsstrukturen.

Jag har valt olika studieområden beroende i första hand på om det funnits en speciell typ av kyrkobok: *personalielängderna* som innehåller utförliga nekrologer. Dessutom har jag försökt få områden så olika som möjligt med tanke på näringsstruktur men så nära varandra att de tillhörde en gemensam historisk utveckling. Därefter har den kombination av jordbruk och binärningar som fanns på orterna preciserats.

För detta har många källor med upplysning om enskilda hemman använts. Det gäller först och främst de *lantmäterikartor* som har gjorts periodiskt för nästan varje enhet i dessa socknar. Flera hundra kartor är bevarade för just de socknar jag studerat. De har tillkommit dels på 1640- och 1650-talen, dels på 1690-talet och strax efter 1700, samt senare i samband med skiftena. Dessa lantmäteriakter tar inte bara upp storleken och värdet av åker, äng och utmarker, de ger också information om binärningar till avsalu.

Dessa kartbeskrivningar har kompletterats med annan upplysning för varje hemman. Här kan man nämna *skattelägningshandlingar* som är rikliga under årtionden efter reduktionen. De finns i landskontorets arkiv och syftade till att utreda varje skatteenhets verkliga bärkraft och att justera den årliga beskattningen för att kompensera för förändringar som ägt rum sedan jordeboken ursprungligen fastställdes. I tex Västerfärnebo rannsakades 44 hemman och 2 torp vid sju skilda tillfällen mellan 1690 och 1704. ¹⁶ Även i detta sammanhang tog man uttrycklig hänsyn till binärningarnas omfattning.

En tredje källserie med detaljerad information om varje hemman är *skatteköpshandlingarna*. Det finns rätt många av dem för Västmanland under perioden 1730–1760. Dessa akter sammanställdes när bönder på kronohemman önskade köpa gården från staten. Hemmanen skulle då även ändra karaktär från krono- till skattehemman. Rannsakingarna beskriver och värderar allt befintligt på fastigheten – åker, äng, skog, fiskevatten, rättigheter i samfälligheter, torp på stamfastighet, hus och ekonomibyggnader, kvarnar m m samt tar upp eventuella binärningar. ¹⁷

Mycket möda ägnades sålunda åt att precisera just vilken näringsstruktur ett hushåll hade under 1600-talet och början av 1700-talet, dvs den period som min undersökningspopulation var yrkesaktiva. Formella klassificeringar från jordeboken, t ex om det var krono-, frälse-, akademi- eller skattehemman, fann jag otillräckliga. En sådan indelning vore såväl okänslig för variationer över tid och intetsägande om verkliga prestanda. Självfallet kan man inte veta hur hushållet *faktiskt* såg ut – bönderna hade all anledning att förhindra total insyn av lantmätare och skatteuppbördsmän. Men lantmäteriakter, skattläggningshandlingar och skatteköpsdokument ger avsevärt bättre inblick i den förindustriella hushållsekonominns beståndsdelar än annat kameralt material.

Körslor som binäring

Vi kan ta frågan om körslor som ett exempel. Information om en sådan binäring kommer tydligt fram i kartbeskrivningar och skattläggningar. Från Västerfärnebo socken just kring 1700 finns det en mängd uppgifter. Om den stora byn Norrgårbo sägs det att »denna bys åbor kunna både vinter och sommar ha någon förtjänst vid järnförande emedan landsvägen här när förbi löper». Om den lika stora byn Norrhörende: att »god lägenhet finns med foror något förtjäna; om Svedbo »vid detta hemman kan havas någon förtjänst med järnkörande emedan här synes vara god lägenhet att föda dragare». Om Norrsalbo att bönderna »med foror hava dessa något att förtjäna», och om Sandby att bönderna har »körslor om vintrarna». Alla dessa uttalanden gjordes 1699 på olika kartbeskrivningar.¹⁸

Från skattläggningshandlingar 1701 kan man utläsa att Örsingbo ligger en fjärdedels mil »från Stora Kopparbergs landsvägen därest åbon nyttjar sig med körslor och foror», och om Larsbo att den ligger ännu närmare samma väg »varigenom åbon kan hava lägenhet med körslor och foror sig penningar till utlagorna förskaffa».¹⁹ En binäring som körslor var tämligen okontrollerad, den var svår för 1600-talsstaten att beskatta. Bönderna kunde lätt dölja omfattningen av sina foror. Därför bör upplysningen om körslor i dokument som låg till grund för nybeskattning anses omnämna endast en liten bråkdel av alla hemman där bönderna årligen deltog i landsvägstransport. Lantmätarna har bara omnämnt körslor ifall de hade en så pass stor omfattning att man inte kunde blunda för deras hushållsekonomiska betydelse.

Åkermans invändningar

Sune Åkerman har försökt ogiltigförklara mina uppgifter om hushållens näringsinriktning. Jag har funnit avgörande skillnader mellan hushållen i olika socknar och har velat jämföra områden med olika näringsstruktur med varandra för att se om detta förklarar något av den sociala organisationen där.

Åkerman använder sig av källor från andra hälften av 1700-talet: Olof Graus

Beskrifning öfver Wästmanland tryckt 1754 och Anders Barchaei resejournal från 1772. Graus knappa kvantitativa material baseras på jordeboken, Barchaeus har gjort intervjuer med ståndspersoner om olika aspekter av jordbruket men har inte besökt alla av de socknar jag har undersökt. Även om jag har studerat och citerat dessa verk i mina artiklar har jag funnit dem för senkomna för att acceptera deras information såsom tillräcklig för min undersökningsperiod.

Åkerman tar upp min beskrivning av socknarna längs mälarkusten – främst Björksta på gränsen till Uppland och Kolbäck nära Köping. Jag har funnit att i dessa socknar de stora godsens helt dominerade livet. I Kolbäck finns det riksbekanta Strömsholms slott, i Björksta fanns såväl Banérfamiliens Målhammar som ett par andra herrgårdar. Hur vill nu Åkerman avvisa denna dominans? Jo, med hjälp av Grau visar han att det 1754 fanns mycket få *frälsehemman* här.²⁰ Detta är alldeles riktigt. *Men slutsatsen att storgodsens inte dominerade är fel.* Förklaringen ligger i att det är fråga om gods baserade på kronohemman. Kronobönder kunde vara lika beroende av ett kronogods som frälsebönder var av ett frälsegods. I Kolbäcks fall fanns det dels ett stort slott som under 1600-talet ofta var residens för änkedrottningar, dels ett kungligt stuteri med flera hundra hästar. Underhåll av både slottet och stuteriet ålåg hela fögderiet men föll hårdast på de kronobönder som bodde inom sockengränsen. Dessa kunde t ex inte förvandla sina naturaprestationer till en penningssumma som andra bönder inom fögderiet kunde. Detta har jag beskrivit utförligt i artikeln »Preindustrial Economy and Population Structure».²¹ Det låg i kronans intresse att förhindra att hemmanen här övergick till frälsestatus.

En liknande situation fanns i Björksta. Målhammar var i och för sig inte ett kronogods – det donerades ju till krigshjälten Johan Banér – men det var uppbyggt på 8 mantal kronojord. Jag har i ovannämnda artikel redovisat förhållandena där. Hur undertryckta bönderna var – alltså oberoende av jordens skattenatur – framgår av olika rannsakingar gjorda när godset indrogs efter reduktionen. Sedan arrenderades det bl a av Banérsläktingar. Att det fanns ett antal frälsehemman i Björksta beror på de andra godsens inflytande. Inom socknen fanns också Hallstaberg och utanför socknen fast tillräckligt nära för att kräva dagsverke av Björkstabönder fanns Stureättens Strömsta och Ängsö. 1688 bestod Målhammar av 20 stycken hemman: de ursprungliga 9 kronohemmanen plus ytterligare 3 som förvärvades efteråt, 3 stycken frälsehemman och 5 stycken skattehemman.²²

Om vi bortser från att med landbo menas både kronobönder och frälsebönder är det även andra förhållanden som gör Åkermans invändning missriktad. Under mesta delen av 1600-talet var alla hemman i Björksta som inte redan var underställda ett säteri anordnade eller donerade till ståndspersoner. Många gick även över i adlig ägo trots att de förblev skattehemman: de kallades skattefrälse.

Graus uppgifter är från 1754. Dessa redovisar helt naturligt många fler skattebönder än skulle ha varit fallet, om man hade tagit liknande siffror bara ett kvartssekel tidigare. Det är skatteköp - dvs kronohem som såldes av statsfinansiella skäl – som spelar stor roll här. I Kolbäck blev skatteköp ett massfenomen bland bönderna.

1750 fanns där endast 10 brukningsdelar på kronojorden kvar och 67 brukningsdelar på skattejord. Det låg i kronoböndernas intresse här att ändra sin jordnatur till skatte för att på så sätt undslippa de betungande naturaprestationerna till Strömsholm.²³

»Skogsbristen» längs mälarkusten

När Åkerman redogör för min Västmanlandsbeskrivning tar han upp skogsbristen som en ekologisk förutsättning längs Mälarkusten. Hushållen saknade tillgång till skog och därför hade de svårt att ägna sig åt hemindustriell produktion (s 133). Sune Åkerman invänder kort därefter att »det är inte alldeles rättvisande att påstå att skogsbristen har varit ett genomgående drag i området» (s 135). I anslutning till denna invändning har han en karta visande bl a mark som vid mitten av 1900-talet var övervägande skogsbevuxen: Figur 1, s 136.

Den här argumentationen har förbryllat mig mycket eftersom *jag i ingen av mina artiklar har skrivit något om skogsbristen längs mälarkusten*. Den ensidiga näringsstrukturen i Björksta och Kolbäck bestämdes i första hand av den socio-ekonomiska situationen, dvs godsens dominans som dirigerade produktionen till sin egen favör. Bönderna var alltså inte fria att utnyttja de tillgängliga naturresurser, exempelvis skog eller närhet till landsvägar, för egen vinning. Genom hela Europa fanns det – undantagande Schlesien – inget område där storgods och hemslöjd fanns sida vid sida.²⁴

Möjligheter till geografiska indelningar

Dessa var bara några exempel av de invändningar Åkerman har gjort på min analys av hushållsekonomin i undersökningsområden. Han har använt sena och summariska källor på ett okritiskt sätt. Jag har tidigt under forskningen studerat dessa källor och funnit att man måste komma förbi rent formella klassificeringar om man vill tränga in i den verklighet varje hushåll befann sig i. Dessutom måste man vara uppmärksam på de många förändringar i hemmanens skattenatur under 1600- och tidigt 1700-tal.

Jag är undrande inför Åkermans krav på zon-indelningen av Västmanland under senare delen av 1700-talet. Han anser att man här står »inför närmast övermäktiga svårigheter» (s 135). Men samtidigt säger han:²⁵

Man måste kunna *avgränsa* zonerna från varandra på ett otvetydigt sätt. Om detta skulle visa sig praktiskt svår genomförbart, måste vissa typiska lokaler inom zonerna, som på ett avgörande sätt bidrar till att karakterisera dem, kunna *isolerars*. Det blir också nödvändigt att återfinna och bestämma de variabler, som tillsammans konstituerar den typiska struktur, som man arbetar med. Samtidigt måste de processer, som man förutsätter har varit verksamma, kunna beläggas på ett entydigt sätt.

Alltså kräver Åkerman någonting som han tror inte går att genomföra.

Om man ser på de betydande arbeten som har gjorts på Skånes förindustriella regioner, kan man förmoda att det är fullt möjligt att avgränsa olika bygder väl. Här tänker jag främst på Åke Campbells avhandling *Skånska bygder under förra hälften av 1700-talet* som arbetar med bl a jordbruksteknik, byggnadsskick och gårdesgårdar som indelningsgrunder.²⁶ Sven Dahl har gått mycket längre i sin avhandling om Torna och Bara.²⁷ Han gör mycket noggranna avgränsningar av olika regioner med hjälp av information från skatterevisjoner, kartor och uppbördslängder. På detta sätt ger han en mycket klar indelning av Skåneböndernas näringar under 1600- och 1700-talen. Här framgår klart en sydlig och sydvästlig bygd där spannmålsproduktionen dominerar, i det nordliga skogsbevuxna området fanns ett flertal olika binärningar lokaliserade till byarna: liesmedja i den ena, korgmakeri i den andra, bössor, timmer, textilier i ytterligare platser. Mellan dessa områden fanns den skrisbygden där bönderna blandade sädes- och boskapsproduktion med körslor mellan de två andra regionerna. Med tanke på det klara sätt etnologer och kulturgeografer har kunnat indela Skåne i zoner verkar en uppdelning av Västmanland fullt möjlig. De flesta metod- och källproblemen har lösts för en generation sedan.

Mitt forskningsproblem är dock ett annat. Jag har studerat ett antal socknar i Västmanland och har bara talat om dessa i mina skrifter. När jag har diskuterat skillnader i hushållsekonomi bland bönder i dessa socknar är det bara dessa socknar det har gällt.

Det finns en svag antydning till en indelning av landskapet i mina artiklar därför att det har varit viktigt att påpeka att socknarna inte var isolerade kulturellt. Jag skall citera ett stycke som sammanfattar min strävan:²⁸

The investigation of the vital statistics of elderly people born in the seventeenth century shows that for this group there existed at least two distinct demographic structures in Sweden. They existed simultaneously and within the same market system. The farmer-miners produced iron but insufficient food; the mixed farmers raised cattle for the miner-farmers and carried their metal products to the coastal ports. From there they brought back surplus grain from the estate regions along the Lake Mälars Valley which was sold at high prices to the miner-farmers. Settlement along the Mälars coast dated further back than in the inland regions. However, I do not think that the variations are a case of one region, the coast, being in a more »advanced» or »modern» stage while the other parishes are in a »primitive» or »traditional» stage. Each structure was as modern as the other. They represent practical local adjustments to differences in the social, economic and ecological environment.

Detta är den enda antydning till en indelning av Västmanland.²⁹ Dess syfte är att konkretisera den gemensamma ekonomi som alla de berörda socknarna var delar av. Bönderna i de olika hushållstyperna hade kännedom om alternativa sätt att bedriva jordbruk och dess binärningar. Skillnaderna i ekotyp hade därför samband med ett medvetet eller omedvetet val av produktionsätt. Och detta val i sin tur betingades dels av förekomsten av olika naturresurser, dels av existerande bosättningsformer och lokala marknader och dels av egendomsförhållanden.

Avslutningsvis kan jag bara beklaga att Sune Åkermans artikel om svensk kulturekologisk forskning har grundats på missförstånd och misstolkningar. Hade han skrivit en översiktsartikel om nödvändigheten av större satsningar på *kulturgeografiska* forskningar med en historisk inriktning vore allt väl och jag skulle ha stött honom. Det är alldeles klart att det finns ett behov av goda regionala studier utförda med säkra metoder. Men nu valde Åkerman istället att göra en kritisk granskning av *kulturekologisk* forskning och då passade hans angreppssätt betydligt sämre.

På den teoretiska nivån är den traditionella kulturgeografin och den kulturekologiska forskningen sysselsatt med samma grundproblem: att beskriva människans relation till den fysiska miljön. Men metodskillnaderna är helt avgörande för tillvägagångssättet och resultaten. När den förra inriktar sig på en översiktlig kartläggning, kräver den andra en djup analys av processer och villkor. En traditionell geografisk ansats skulle kanske nöja sig med att pricka in alla registrerade yrkesfiskare vid en viss tidpunkt på en karta, medan en ekologisk ansats skulle kräva en ingående analys av fiskarnas förhållande till naturen och deras sociala relationer i ett fiskeläge över lång tid. Det första sättet leder till kunskap om var fiskarna finns, det andra till kunskap om vad det betyder att vara fiskare.

NOTER

1. Eric R Wolf, Bönder, En socialantropologisk översikt över bondesamhällets utveckling, 1971, s 34. I en intensiv studie av två tyrolska alpbyar använder Wolf aldrig begreppet ekotyp. Se John W Cole and Eric R Wolf, *The Hidden Frontier. Ecology and Ethnicity in an Alpine Valley*, 1974.
2. Carl Wilhelm von Sydow, »Geography and Folktale Oicotypes», i *Collected Papers on Folklore*, 1948, s 60.
3. Gunnar Granberg, Skogsrådet i yngre nordisk folktradition, 1935.
4. A G Tansley, »The Use and Abuse of Vegetational Concepts and Terms», *Ecology* Bd 16, 1935, 284–307.
5. För spridningsförloppet se John W Bennet, *The Ecological Transition. Cultural Anthropology and Human Adaptation*, 1976, 84–101.
6. Charles C Huntington och Fred A Carlsson, *The Geographic Basis of Society*, 1933.
7. Särskilt A L Kroebers *Cultural and Natural Areas of Native North America*, 1938 fast huvudsakligen författad 1931, är klassiskt för synsättet.
8. »The Concept and Method of Cultural Ecology» i hans *Theory of Cultural Change*, 1955.
9. Se t ex Clifford Geertz, *Agricultural Involution. The Process of Ecological Change in Indonesia*, 1963; Roy A Rappaport, *Pigs for the Ancestors: Ritual in the Ecology of a New Guinea People*, 1968; John W Bennett, *Hutterian Brethren. The Agricultural Economy and Social Organization of a Communal People*, 1967.
10. Steward, *Theory of Cultural Change*, s 42.
11. Fredrik Barth, »Ecologic Relationships of Ethnic Groups in Swat, North Pakistan», *American Anthropologist* Bd 58 (1956) s 1079.
12. Orvar Löfgren, »Family and Household among Scandinavian Peasants: an Exploratory Essay», *Ethnologia Scandinavica*, 1974 s 48 not 11; se även 27–30.
13. Orvar Löfgren, »Peasant Ecotypes. Problems in the Comparative Study of Ecological Adaptation», *Ethnologia Scandinavica*, 1976, s 101, se också 108–110.
14. David Gaunt, »Household Typology: Problems-Methods-Results» i *Chance and Change, Social and Economic Studies in Historical Demography in the Baltic area*, ed S Åkerman m fl, 1978, 69. Definitionen presenterades först vid en konferens i Sigtuna oktober 1976.
15. David Gaunt, »Familj, hushåll och arbetsintensitet. En tolkning av demografiska variationer i 1600- och 1700-talens Sverige», *Scandia* 42, 1976, 33–34.
16. *Västmanlands länsstyrelse arkiv, landskontoret G III:c:5*, 3–9/12 1690, 5–8/9 1691, 14/12 1700, 4–6/9 1701, 14/8 1701, 10/10 1704, 3–4/10 1704. ULA.
17. *Västmanlands länsstyrelse arkiv: landskontoret G VII:g*, ULA.
18. *Lantmäteristyrelsens arkiv, Gävle: lantmäteriakter T68*: 35:1, 45:1, 46:1, 47:1, 63:1.
19. *Västmanlands länsstyrelse arkiv: landskontoret, G III:c:5*, fol 130 r & v. ULA.

20. Sune Åkerman, »Människor och miljöer. Synpunkter på ekotypen som forskningsinstrument», *Scandia* 44, 1978, 137–139.
21. David Gaunt, »Pre-industrial Economy and Population Structure. The elements of variance in early modern Sweden», *Scandinavian Journal of History* 1977, 191–194. I *Västmanlands länsstyrelse arkiv: landskontoret G VII:b:5* är helt ägnad åt Strömsholms förhållande till underlydande bönder, ULA.
22. »Pre-industrial Economy and Population Structure», 192–193. För rannsakingar om böndernas ställning se *Västmanlands länsstyrelse arkiv: landskontoret G III:c:3* särskilt akterna av 5/5 1688, 11/10 1690, 1/11 1690, 19/12 1692, 1/12 1694, ULA.
23. *Västmanlands länsstyrelse arkiv: landskontoret E I:114b* fol 4601 ff, (tiondelängd för 1750), ULA.
24. Se Peter Kriedte, Hans Medick & Jürgen Schlumbohm, *Industrialisierung vor der Industrialisierung, Gewerbliche Warenproduktion auf dem Land in der Formationsperiode des Kapitalismus*, 1977, 39–57.
25. S Åkerman, op cit, 134.
26. Åke Campbell, *Skånska bygder under förra hälften av 1700-talet*, 1928.
27. *Torna och Bara*. Studier i Skånes bebyggelse- och näringsgeografi före 1860, 1940.
28. »Household Typology», s 81–2.
29. I *Forskning och framsteg* 1977:5–6 s 19, finns det en grov skiss över human-ekologiska regioner i Västmanland under 1600- och 1700-talen. Denna gjordes i rent pedagogiskt syfte och utan pretentioner att stämma i detalj. Den är inte baserad på en ingående kännedom om förhållanden i var och en av socknarna i länet. Men tidskriftens redaktion ansåg att en karta vore av värde för läsarnas orientering. Jämförelse med de tre kartor Åkerman publicerar 136–138 visar ganska hyggliga överensstämmelse, men jag vill inte påstå att det går att göra en korrekt bild av länet innan ytterligare detaljforskning föreligger. Genom ett missöde har denna karta också tryckts som »the ecotypes of Västmanland county» i »Household Typology» s 71. Jag fick se denna karta i samband med korrekturläsningen och ville inte ha den med. Därför brydde jag mig varken om att rätta grammatik eller stavning. Inte heller hänvisas till kartan i texten. På s 71 finns det därför två figurer var och en betecknad »Figure 1», den ena »Aims of Two Research Strategies» kommenteras utförligt i texten. »Ecotypes of Västmanland county» har jag däremot inte godkänt och har inget samband med min forskning.